

Виконання судових рішень,

постановлених в результаті
нового розгляду справи,
як суттєва ознака провадження
з перегляду судових рішень
Верховним Судом України

І. В. Кушнір

здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету навчально-наукового
інституту права і психології Національної академії
внутрішніх справ

У статті досліджується така суттєва ознака провадження з перегляду судових рішень, як стан виконання судових рішень, які підлягають перегляду Верховним Судом України, а також особливості виконання судових рішень, постановлених в результаті нового розгляду справи.

Ключові слова: перегляд судових рішень ВСУ, виконання рішень Європейського суду, відновлення порушеного права, захист права на майно.

В статье исследуется такой существенный признак производства Верховного Суда Украины, как состояние исполнения судебных решений, которые подлежат пересмотру, а также особенности исполнения судебных решений, вынесенных в результате нового рассмотрения дела.

Ключевые слова: пересмотр решений ВСУ, исполнение решений Европейского суда, возобновление нарушенного права, защита права на имущество.

There are investigation of such an essential feature of the proceedings before the Supreme

Court of Ukraine to review judicial decisions as state of enforcement of the judicial decision under review and those delivered in result of new case consideration.

Keywords: review of judicial decisions by the Supreme Court of Ukraine, implementation of judgments of the European Court of Human Rights, renewal of a right violated, right to protect property.

11 вересня 1997 року для України набула чинності Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) і, таким чином, Україна визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Це означає, що відтоді кожна особа, яка вважала, що її гарантовані Конвенцією права і свободи порушені Україною, має право звернутись зі скаргою до ЄСПЛ. Конвенція також передбачає обов'язок держави виконати рішення, постановлене ЄСПЛ за скаргою, поданою проти неї.

У справі «Скоццарі і Джунта проти Італії» ЄСПЛ зазначив, що Високі Договірні Сторони взяли на себе обов'язок виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у будь-якій справі, в якій вони є сторонами, і виконання цих рішень здійснюється під контролем Комітету Міністрів Ради Європи. З цього слідує, що рішення, відповідно до якого ЄСПЛ визнав порушення, покладає на державу-відповідача обов'язок не лише здійснити на користь заявника виплати, присуджені у якості справедливої сатисфакції, а й також здійснити під контролем Комітету Міністрів загальні, і, якщо це доречно, індивідуальні заходи, здійснення яких є необхідним в рамках внутрішньої правової системи, аби покласти край виявленому порушенню та виправити негативні наслідки такого порушення. Більше того, знаходячись під контролем Комітету Міністрів, держава-відповідач віль-

на у виборі засобів, якими вона виконуватиме свої зобов'язання за ст. 46 Конвенції, за умови, що такі засоби не суперечитимуть висновкам, які містяться у рішенні Європейського суду [1].

У рішенні по справі «Папаміхолопулос проти Греції» ЄСПЛ зазначив, що рішення, яким Суд визнав порушення, накладає на державу-відповідача обов'язок припинити порушення та виправити його наслідки у спосіб, який повертає особу, настільки, наскільки це можливо, у стан, в якому вона перебувала до порушення [2]. Тут Суд вказав на загальновідомий міжнародно-правовий принцип *restitution in integrum*.

У 2006 році з метою імплементації вимог щодо виконання рішень Європейського суду в національне законодавство Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Цей Закон є унікальним нормативним актом, адже імплементавав всі суттєві вимоги Комітету Міністрів Ради Європи щодо виконання рішень ЄСПЛ і відповідно до них комплексно врегулював механізм виконання рішень ЄСПЛ на національному рівні: починаючи з питань виплати справедливої сатисфакції і закінчуючи питаннями вжиття заходів, які б запобігали виникненню порушень Конвенції.

Так, стаття 10 вказаного Закону передбачає, що з метою забезпечення відновлення порушених прав особи застосовуються додаткові заходи індивідуального характеру, якими є:

а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, в якому перебувала особа до порушення Конвенції (*restitution in integrum*);

б) заходи, що передбачені рішенням ЄСПЛ про дружнє врегулювання.

Відновлення попереднього стану особи відбувається, зокрема, шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи поновлення провадження по справі [3].

Право на *restitution in integrum* у зв'язку з рішенням ЄСПЛ у цивільних справах забезпечується положеннями Гл. 3 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК). Так, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК судові рішення підлягають перегляду Верховним Судом України (далі – ВСУ) у разі якщо міжнародною судовою установою визнано порушення міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Очевидним є те, що перегляд судових рішень, про який йдеться, має відповідати вимогам Конвенції та не створювати нових порушень, а також бути ефективним в контексті поновлення права.

Таким чином, актуальним є дослідження умов ефективності процедури перегляду ВСУ судових рішень за вказаної підстави.

Метою, яка ставиться нами в цій статті, є дослідження питання щодо можливості виконання судового рішення, постановленого в результаті перегляду справи ВСУ, як однієї з умов ефективності вказаного провадження. Крім того, ми аналізуємо практику ЄСПЛ та чинне законодавство України, щоб виявити ризики порушення прав учасників провадження або інших осіб в результаті скасування судового рішення ВСУ та постановлення нового рішення по суті спору.

Наукові дослідження зазначеного аспекту провадження ВСУ з перегляду судових рішень наразі відсутні.

Так, відповідно до положення частини четвертої статті 361 ЦПК підставою для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами є встановлена Конституційним Судом України неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане. На відміну від цього положення пункт 2 частини першої статті 355 ЦПК [4] не передбачає такої обов'язкової умови для ініціювання провадження

з перегляду, як невиконання рішення суду у справі.

Враховуючи, що, як правило, розгляд скарги у ЄСПЛ триває від півтора до п'яти років, можна стверджувати, що на підставі рішення ЄСПЛ ВСУ здійснює перегляд судових рішень, які переважно є виконаними. Проте положення законодавства, яке дозволяє залишити рішення суду без виконання, зумовлює висновок, що попри тривалий часовий інтервал між постановленням остаточного рішення суду та його переглядом Верховним Судом України, рішення суду у справі може залишатися невиконаним. Відповідно однією з ознак перегляду судових рішень Верховним Судом України з цієї підстави є те, що перегляду підлягають рішення суду, які набрали законної сили і можуть бути як виконаними, так і невиконаними.

У контексті перегляду судових рішень ВСУ питання, чи судові рішення, що є предметом розгляду, виконане, заслуговує особливої уваги. У разі задоволення заяви ВСУ скасовує оскаржуване рішення цілком або частково і має право прийняти нове судові рішення або направити справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення.

Відповідно до частини четвертої статті 360 ЦПК, якщо за результатами розгляду питання про допуск справи до провадження з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК, буде встановлено, що порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання норм процесуального права, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ постановляє ухвалу про відкриття провадження у справі та вирішує питання про необхідність витребування справи. Розгляд справи здійснюється колегією у складі п'ятьох суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за правилами, встановленими для перегляду справ

у касаційному порядку. Відповідно у цьому разі в результаті перегляду справи Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ може, зокрема, постановити ухвалу про повне або часткове скасування рішення та передати справу на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанцій; постановити ухвалу про скасування рішення апеляційного суду і залишити в силі судові рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом; постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження в справі або залишити заяву без розгляду; скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити, не передаючи справи на новий розгляд.

Таким чином, у результаті нового розгляду справи з урахуванням висновків ЄСПЛ постановлене судом нове рішення може по суті відрізнитись від попереднього, що було скасоване, і відповідно породжувати інші правові наслідки для сторін. Іншими словами, виправляючи судову помилку, на яку було вказано в рішенні ЄСПЛ, суд в результаті нового розгляду може змінити встановлені попереднім судовим рішенням правові відносини щодо предмета спору через значний проміжок часу.

У разі якщо нове рішення на відміну від попереднього ухвалюється на користь заявника, виникає питання щодо можливості та наслідків його виконання. Залишення судових рішень без виконання ставить під сумнів ефективність нового судового розгляду, оскільки в такому випадку особа не отримує реального відновлення свого порушеного права. ЄСПЛ неодноразово встановлював, що право на суд, захищене ст. 6 Конвенції, було б ілюзорним, якби національна правова система Високої Договірної Сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судові рішення залишалося невиконаним на шкodu будь-якій зі сторін [5]. Ефективний до-

ступ до суду включає право на виконання судового рішення без невиправданих затримок [6].

Відповідно залишення невиконаним судового рішення, постановленого в результаті перегляду справи в зв'язку з рішенням ЄСПЛ, робить процедуру відновлення порушеного права неефективною. Відтак таке провадження не може вважатися таким, що забезпечує дотримання державою міжнародних зобов'язань щодо виконання рішень ЄСПЛ. Крім того, немалозначним у цьому контексті також є те, що в результаті нового розгляду справи може мати місце порушення прав іншої сторони, оскільки у даному випадку мова йде про скасування остаточного судового рішення, яке було підставою виникнення певних правовідносин щодо предмета спору.

У цьому зв'язку вважається за доцільне більш детально розглянути питання виконання судових рішень, постановлених в результаті вказаного нового розгляду справи, а також наслідків нового розгляду для інших учасників справи.

Тут необхідно пам'ятати, що можуть бути випадки, коли предмет спору вже об'єктивно неможливо повернути заявнику на виконання нового судового рішення. Такою, наприклад, буде ситуація, коли предмет спору, якщо це майновий об'єкт, взагалі вже не існує.

Очевидно, що законодавство не відповідає на питання, яким чином заявник, котрий отримав рішення суду на свою користь, може домогтися реального відновлення свого права у разі об'єктивної неможливості виконати таке рішення. У такому разі очевидно виникає питання компенсації заявнику майнової шкоди, у разі наявності, якої той зазнав внаслідок неможливості отримати на свою користь судовий присуд.

Іншою є ситуація, коли предмет спору на підставі попереднього рішення суду в справі належить іншій стороні прова-

дження або вже третім особам, які є добросовісними набувачами.

Для того, щоб рішення суду, винесене на користь заявника в результаті нового розгляду справи, було виконане реально, необхідно вирішити питання про повернення йому майна, присудженого цим рішенням – майна, яке тривалий час належить іншій стороні провадження на підставі попереднього рішення суду або третім особам – добросовісним набувачам.

У цьому випадку йдеться про позбавлення майна цих осіб, що має відповідати вимогам положення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Такий висновок підтверджується відповідною практикою ЄСПЛ. Так, у справі «Україна-Тюмень проти України» [7] ЄСПЛ розглядав обставини справи, за якими національний суд (Пленум Вищого арбітражного суду України) скасував в порядку нагляду остаточне рішення суду (рішення колегії Вищого арбітражного суду України), винесене на користь заявника, в результаті чого заявник мав повернути раніше присуджене йому майно.

У цій справі ЄСПЛ, по-перше, визнав, що без сумніву право заявника на власність зазнало втручання, яке прирівнюється до «позбавлення» власності в розумінні другого речення 1 п. ст. 1 Першого протоколу (п. 48).

По-друге, ЄСПЛ здійснив оцінку мотивації суду для скасування остаточного рішення у справі заявника. Вказаний суд зазначив, що підставою постанови Пленуму ВАС, якою заявника було позбавлено будинку, є те, що орган державної влади Фонд державного майна України передав будинок заявнику *ultravires*, оскільки він належав органу місцевої влади. Тобто підставою для скасування остаточного рішення суду була помилка органів державної влади у виконанні своїх повноважень.

Далі у рішенні ЄСПЛ вказав: «58. Повертаючись до обставин цієї справи, Суд за-

значає, що заявник добросовісно отримав будинок в якості внеску до статутного капіталу, не знаючи про те, що Фонд державного майна не мав повноважень на його передання, та не було підстав для передбачення, що заявник мав знати про це. Навіть попри те, що ДП «Укрнафтопродукт» (підприємство, що діяло від імені Фонду) продовжувало використовувати будинок, він був частиною статутного капіталу заявника так само, як будь-яке інше майно. Заявник мав щонайменше легітимні сподівання щодо можливості використовувати будинок в своїй господарській діяльності. 59. Отже, наслідком рішення про скасування передання ДП «Укрнафтопродукт» будівлі заявникові було позбавлення заявника його первинного капіталу та, відповідно, частини його активів. Не було жодних підстав вважати, що заявник міг вимагати якесь відшкодування понесених збитків. 60. Суд не вбачає виняткових обставин, здатних виправдати відсутність відшкодування у даній справі, та вирішує, що таким чином на заявника було покладено індивідуальний та надмірний тягар, який порушив справедливий баланс, що мав бути дотриманий між вимогами суспільного інтересу, з одного боку, та захистом права на мирне володіння майном – з іншого. 61. Отже, мало місце порушення статті 1 Першого протоколу».

У справі «Рисовський проти України» [8] ЄСПЛ вказав: «71. Принцип «належного урядування», як правило, не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість (див. зазначене вище рішення у справі «Москаль проти Польщі» (*Moskal v. Poland*), п. 73). (...) З іншого боку, потреба виправити минулу «помилку» не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу (див., *mutatis mutandis*,

рішення у справі «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (Pincova and Pinc v. The Czech Republic), заява № 36548/97, п. 58, ECHR 2002-VIII). (...) Ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються (див., серед інших джерел, *mutatismutandis*, зазначене вище рішення у справі «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (Pincova and Pinc v. The Czech Republic), п. 58, а також рішення у справі «Гаші проти Хорватії» (Gashi v. Croatia), заява № 32457/05, п. 40, від 13 грудня 2007 р., та у справі «Трго проти Хорватії» (Trgo v. Croatia), заява № 35298/04, п. 67, від 11 червня 2009 р.). У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип «належного урядування» може не лише покласти на державні органи обов'язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку (див., наприклад, рішення у справі «Москаль проти Польщі» (Moskal v. Poland), п. 69), а й потребувати виплати відповідної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишньому добросовісному власникові (див. зазначені вище рішення у справах «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» (Pincova and Pinc v. The Czech Republic), п. 53 та «Тошкуце та інші проти Румунії» (Toscuta and Others v. Romania), п. 38).

З огляду на вищевказане можна стверджувати, що перегляд рішення суду на підставі рішення ЄСПЛ має місце у зв'язку з тим, що при розгляді справи судові органи допустили помилку або у дотриманні норм процесуального права, або матеріального. Тому новий судовий розгляд справи й нове судове рішення є, по суті, виправленням помилки державного органу, допущеної при виконанні своїх повноважень. У такому разі вилучення у добросовісних набувачів майна на підставі нового рішення суду на користь заявника стано-

витиме порушення права на захист майна цих набувачів, гарантованого ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, у разі відсутності адекватної компенсації. Така компенсація відповідно до практики ЄСПЛ має виплачуватись за рахунок держави з огляду на те, що вилучення майна відбувається в зв'язку з помилкою державних органів, допущеною при наданні в минулому права на це майно. Така компенсація має бути адекватною і відповідати практиці ЄСПЛ. Відповідно до позиції, викладеної Європейським судом у рішенні по справі «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки» [9], компенсація добросовісним набувачам за вилучення в них помилково наданого їм майна має відповідати ринковій вартості цього майна на момент його вилучення.

Таким чином, можна дійти висновку, що з метою забезпечення реального відновлення права заявника на підставі рішення ЄСПЛ, а також дотримання прав інших учасників провадження держава має забезпечити не тільки перегляд оскаржуваних судових рішень та, у разі необхідності, постановлення нового рішення, яке б відповідало вимогам Конвенції, а й забезпечити реальне його виконання з дотриманням прав усіх осіб, яких таке виконання стосується. А у разі неможливості виконати таке рішення держава має забезпечити надання належної компенсації. Для цього, на наш погляд, необхідно в законодавчому порядку передбачити:

по-перше, право заявників, на користь яких за об'єктивних причин не може бути виконане рішення суду, постановлене в результаті перегляду справи в зв'язку з рішенням ЄСПЛ (у разі, коли предмет спору вже не існує), вимагати від держави адекватної компенсації;

по-друге, право осіб, яких в результаті скасування остаточного судового рішення у зв'язку з рішенням ЄСПЛ, було позбавлено раніше присудженого майна, вимагати від держави адекватної компенсації.

Список використаної літератури

1. Рішення Європейського суду з прав людини «Скоццарі і Джунта проти Італії» № 39221/98 та 41963/98 від 13.07.2000 р., п. 249 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>
2. Рішення Європейського суду з прав людини «Папаміхолопулос проти Греції» № 14556/89 від 31.10.1995 р., п. 34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>
3. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.
4. Цивільний процесуальний кодекс України. – Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № № 40-41, 42. – Ст. 492.
5. Рішення Європейського суду з прав людини «Горнсбі проти Греції», від 19 березня 1997 р. №18357/91, п. 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>
6. Рішення Європейського суду з прав людини «Імобільяре Саффі проти Італії», № 22774/93, від 28 липня 1999 р., п. 66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>
7. Рішення Європейського суду з прав людини «Україна-Тюмень проти України», №22603/02 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>
8. Рішення Європейського суду з прав людини «Рисовський проти України», № 29979/0 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>
9. Рішення Європейського суду з прав людини «Пінкова та Пінк проти Чеської Республіки», № 36548/97 від 5.11.2002 р., п. 53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int>